
STUDIA IURIS

JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK / JOURNAL OF LEGAL STUDIES

2024 I. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

A folyóirat a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának a közleménye. A szerkesztőség célja, hogy fiatal kutatók számára színvonalas tanulmányaik megjelentetése céljából méltó fórumot biztosítson.

A folyóirat közlésre befogad tanulmányokat hazai és külföldi szerzőktől – magyar, angol és német nyelven. A tudományos tanulmányok mellett kritikus, önálló véleményeket is tartalmazó könyvismertetések és beszámolók is helyet kapnak a lapban.

A beérkezett tanulmányokat két bíráló lektorálja szakmailag. Az idegen nyelvű tanulmányokat anyanyelvi lektor is javítja, nyelvtani és stilisztikai szempontból.

A folyóirat online verziója szabadon letölthető (open access).

ALAPÍTÓ TAGOK

BODZÁSI BALÁZS, JAKAB ÉVA, TÓTH J. ZOLTÁN, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

FŐSZERKESZTŐ

JAKAB ÉVA ÉS BODZÁSI BALÁZS

OLVASÓ SZERKESZTŐ

GIOVANNINI MÁTÉ

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BOÓC ÁDÁM (KRE), FINKENAUER, THOMAS (TÜBINGEN), JAKAB ANDRÁS DSC (SALZBURG), SZABÓ MARCEL (PPKE), MARTENS, SEBASTIAN (PASSAU), THÜR, GERHARD (AKADÉMIKUS, BÉCS), PAPP TEKLA (NKE), TÓTH J. ZOLTÁN (KRE), VERESS EMŐD DSC (KOLOZSVÁR)

Kiadó: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Székhely: 1042 Budapest, Viola utca 2-4

Felelős Kiadó: TÓTH J. ZOLTÁN

Olvasó szerkesztő: GIOVANNINI MÁTÉ

A tipográfia és a nyomdai előkészítés CSERNÁK KRISZTINA (L'Harmattan) munkája

A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte, felelős vezető GEMBELA ZSOLT

Honlap: <https://ajk.kre.hu/index.php/kiadvanyok/studia-iuris.html>

E-mail: doktori.ajk@kre.hu

ISSN 3057-9058 (Print)

ISSN 3057-9392 (Online)

A GAZDASÁGI LEHETETLENÜLÉS SZABÁLYAI AZ 1945 ELŐTTI MAGYAR MAGÁNJOGBAN

BODZÁSI BALÁZS

közjegyző, egyetemi docens

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék

ABSZTRAKT ■ A gazdasági lehetetlenülés szabályait széles körben az I. világháború alatt kezdték alkalmazni a magyar bíróságok. A fő kérdések a fennálló szerződéses viszonyok megszüntetéséhez kapcsolódóan merültek fel. Tényállási elemmé vált, hogy az adós teljesítőképatlensége a háborúra legyen visszavezethető. Ezzel együtt a háború előtti magánjogban vétkesnek tekintett lehetetlenülés a háborús magánjog szerint akár vétlennek is minősülhetett.

A gazdasági lehetetlenülés tana a két világháború között tovább fejlődött, a bíróságok a gazdasági lehetetlenülés fogalmát tágabb értelemben kezdték alkalmazni. A jogintézmény szabályai utóbb a kodifikáció szintjén is megjelent.

ABSTRACT ■ The economical impossibility doctrine rules during the First World War began to be widely applied by Hungarian courts. The main issues were raised in relation to the termination of existing contractual relations. It became a factual element that the debtor's incapacity to perform should be led back to the war. At the same time the impossibility considered fault based liability according to the pre-war private law could even be considered non-fault based liable under private wartime law. The doctrine of economic impossibility continued to develop between the two world wars, and the courts began to apply the concept of economic impossibility in a broader sense. The rules of the legal institution subsequently also appeared at the level of codification.

KULCSSZAVAK: háborús magánjog, eredeti és utólagos lehetetlenülés, kimentési okok, erő-hatalom, szerződéses kockázat,

Az utóbbi években az előre nem látható események (világjárvány, háborúk) és az azokkal járó gazdasági nehézségek az élet számos területét érintették, így a szerződések világát is. Különösen a hosszabb időre kötött, tartós szerződéses jogviszonyok kapcsán merült fel az a kérdés, hogy gyakorolhatnak-e hatást a megváltozott külső körülmények a szerződő felek jogaira és kötelezettségeire, illetve alapul szolgálhatnak-e a szerződés módosításához, egyoldalú megszüntetéséhez, vagy esetleg a törvény alapján bekövetkező megszüntetéséhez?¹

¹ Erről részletesebben ld. BÁN DÁNIEL: A világjárvány hatása a tartós szerződéses viszonyokra. In: BODZÁSI BALÁZS – CSEHI ZOLTÁN (szerk.): *A COVID-19 és a gazdasági jog. A koronavírus-járvány és a rendkívüli jogrend hatása a magyar gazdasági jogi szabályozásra*. Magyar Jogász Egy-

A lehetséges válaszok keresése során érdemes felidézni, hogy a 20. századi magyar történelemben voltak már ehhez hasonló helyzetek, és az akkori jogtudomány és jogalkalmazói gyakorlat által kimunkált megoldások számunkra is segítséget nyújthatnak. Ezek közül ebben az áttekintésben a gazdasági lehetetlenülésre vonatkozó szabályoknak az I. világháború alatt kialakuló, majd a két világháború között tovább fejlődő szabályait mutatjuk be. Az ehhez kapcsolódó kérdések az utóbbi években a hazai bírói gyakorlatban is újra felmerültek.²

1. A MAGÁNJOGI JOGVISZONYOK KÖZJOGIASODÁSA

Az I. világháború alatt a magánjog jelentős mértékben közjogiasodott, számos magánjogi jogviszony közjogi elemekkel bővült. A háborús jogrend azonban ennél sokkal jelentősebb változást is hozott, mégpedig azt, hogy a magánjog intézményeinek az összessége, és valamennyi már fennálló jogviszony is a legfőbb állami (háborús) célnak lettek alárendelve. Ez azt is jelentette, hogy bármely fennálló magánjogi jogviszony a háború által meghatározott legfőbb állami cél elérése érdekében szükség esetén módosítható és megszüntethető is volt.³

Ezzel kapcsolatban elegendő a szerződő felek (pl. a kötelezett) állami igénybevételére (a hadseregbe történő behívására), bizonyos vállalkozási tevékenységek korlátozására, a hadiszállításokra, a rekvirálásra, az exportot és az importot korlátozó jogszabályi rendelkezésekre, és általában a hadigazdálkodásra történő átállásra utalni.⁴

Almási Antal a háborúnak a magánjogra gyakorolt hatásáról írt, 1917-ben megjelent művében egy további figyelemreméltó változásra is felhívta a figyelmet: a közjogi elemek bővülése a magánjogi kötelezettségek megszigorításával is együtt járt.⁵

let, Budapest, 2023, 13-31., Interneten elérhető: <https://jogaszegylet.hu/tudastar/>, valamint BODZÁSI BALÁZS: A válsághelyzetek hatásai a tartós szerződéses jogviszonyokra. In: BODZÁSI BALÁZS (szerk.): *Jogászegyleti Értekezések 2023. Válság és jog*. Magyar Jogász Egylet, Budapest, 2023, 13-34., Interneten elérhető: <https://jogaszegylet.hu/2023-2/>

² A legújabb bírói gyakorlatból lásd: BH 2023. 215., BH 2022. 209., BDT 2022. 4541., BDT 2022. 4524.

³ ALMÁSI ANTAL: *A háború hatása a magánjogra*. A Magyar Jogászegylet magánjogi díját elnyert pályamunka. A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata, VIII. évfolyam, 1917. I. kötet. Budapest, Franklin-Társulat Nyomdája, 1917, 166.

⁴ Erre vonatkozó szemléletes példákat találunk a háború alatt született törvényekben és rendeletekben. Ld.: <https://mek.oszk.hu/13100/13160/13160.pdf>

⁵ ALMÁSI: i.m. 171.

2. A LEHETETLENÜLÉSI SZABÁLYOK SZÉLESEBB KÖRŰ ALKALMAZÁSA

A háború előtti magyar magánjog (ezt nevezték a háború alatt békés magánjognak) a lehetetlenülés több esetét is ismerte.⁶ Megkülönböztették egymástól a tényleges, a jogi, az erkölcsi⁷ és a gazdasági lehetetlenülést.

A gazdasági lehetetlenülést eredetileg a jogi, illetve az erkölcsi lehetetlenülés egyik alfajtájának tekintették. Elsősorban azért, mert a szerződő fél teljes vagyoni kifizetését önmagába véve is erkölcstelennek tartották, főként akkor, ha azt előre nem látható események idézték elő.

Ehhez közel állt az a jogirodalmi álláspont is, amely szerint méltányosságból sem lehet kötelezni a felet a szerződés eredeti tartalom szerinti teljesítésére, ha a teljesítés ugyan nem vált lehetetlenné, de a szerződés alapja és előfeltételei a szerződő felek hibáján kívül gyökeresen megváltoztak és annak kikényszerítése az egyik felet előre nem látható károsodással sújtaná. A méltányosságra történő hivatkozás ebben az esetben azzal indokolható, hogy megdőlt a szerződés alapja és előfeltétele, amely folytán azt fenntartani már nem lehet.⁸

Különbséget tettek emellett eredeti és utólagos lehetetlenülés között. Az eredeti lehetetlenülés esetei semmisségi okok voltak.⁹ Az eredeti gazdasági lehetetlenülés részben uzsorás ügyletnek is tekintették, a másik szerződő fél kizsákmányolása, szorult helyzetének kihasználása miatt. Almási ezzel kapcsolatban azt is kiemelte, hogy a békés magánjog alapján etikai okokból sem volt követelhető az adóstól aránytalan áldozatot feltételező, és az ő vagyoni erejét messze meghaladó szolgáltatás.¹⁰

⁶ A vizsgált időszakban Magyarországon a magánjog kodifikációjára – a kereskedelmi joggal szemben – nem került sor. Ugyan 1900-ban, majd 1913-ban is készültek tervezetek – ez utóbbiból törvényjavaslat is lett, amely a Képviselőház elé került –, a bírói gyakorlat döntően az Osztrák Polgári Törvénykönyvet alkalmazta. Ennek megfelelően a lehetetlenülésre vonatkozó szabályok is a bírói gyakorlatban fejlődtek ki, a korabeli jogtudomány aktív közreműködésével.

⁷ Almási szerint az erkölcsi okból beálló lehetetlenülés valójában a jogi lehetetlenülés egyik esete. Ezzel kapcsolatban utalt arra is, hogy a háborús erkölcs ugyanúgy különbözött a békebelitől, mint a háborús jogrend a békéstől. Ld. ALMÁSI: i.m. 169-170.

⁸ GOLD SIMON: A háború hatása a megkötött szerződésekre. *Jogtudományi Közlöny*, 1914/39. szám, 397.

⁹ A Kúria 1915. P. IV. 11.003. sz. ügy tényállása szerint az eladó kereskedő elmulasztotta közölni vevőjével, hogy a háború kitörésekor Angliából behozni kívánt rézgálic nem volt beszerezhető. A Kúria az eladót gondatlan mulasztása miatt kártérítésre kötelezte, kiemelve azt, hogy az ügylet ipso iure érvénytelenségéről az eladónak annak ellenére is haladéktalanul értesítenie kellett volna a vevőt, hogy az ügylet eredeti lehetetlenségéről ő maga is csak az ügyletkötést követően értesült.

¹⁰ ALMÁSI: i.m. 160., 173.

Az I. világháború alatt a polgári bíróságok számára a legnehezebb kérdések a fennálló jogviszonyok megszüntetéséhez kapcsolódóan merültek fel, melyek jellemzően a lehetetlenüléssel és a teljesítési képesség megszűnésével álltak kapcsolatban.¹¹ A jogviszonyok megszűnésének-megszüntetésének problémája nemcsak a dologszolgáltatásokra irányuló kötelmeknél, hanem más típusú szerződéseknel – így főként a használati kötelmeknél – is fokozottan jelentkezett.

A bíróságok már a világháború első éveiben elismerték a bérleti szerződések bérelő általi megszüntetésének a lehetőségét, ha a hadbavonult bérelő nem volt képes eleget tenni kötelezettségeinek. Lehetővé tette azonban a bíróság a bérleti szerződés megszüntetését akkor is, ha annak fenntartása és a bérletidő-fizetési kötelezettség teljesítése esetén a bérelő vagyoni összeomlását valószínűnek látta.¹² Ugyancsak helyt adtak a bíróságok a haszonbérleti szerződés megszüntetése iránti kérelemnek a haszonbérelő hadba vonulása esetén.¹³

Almási ezzel kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy ez a gyakorlat annál is inkább eltért a háború előttitől, mert annak alapján még a szakképzettséget feltételező haszonbérlet teljesítése sem minősült olyan legszemélyesebb tevékenységnek, amelyet más nem végezhetne. Így az arra vonatkozó szerződés nem is szűnt meg törvény erejénél fogva a haszonbérelő halálával. Ehhez képest a háború alatti bírói gyakorlat a haszonbérelő vétlen akadályoztatása esetén is megállapíthatónak tartotta a szerződés lehetetlenülés miatti megszűnését.¹⁴

Mindezek alapján felmerült a kérdés, hogy a háborús magánjog nagyobb terjedelemben alkalmazta-e a lehetetlenülésre vonatkozó rendelkezéseket, mint a békés?

A háborúra mint erőhatalomra történő hivatkozással a bíróságok olyan kötelezettségekre – a bérelő és a haszonbérelő pénzszolgáltatásaira – is kiterjesztették a lehetetlenülési szabályok alkalmazhatóságát, amelyekre a békés magánjog azt nem tette volna lehetővé. Emellett pedig a lehetetlenülés következményeit

¹¹ Ezzel párhuzamosan a korabeli jogirodalom azzal a kérdéssel is foglalkozott, hogy volt-e olyan jogszabály, amely a viszonyok lényeges változását a szerződésre visszaható körülménynek mondta ki. Ld. pl. MANDEL ZOLTÁN: A háború szerződésbontó hatása. *Jogtudományi Közöny*, 1914/38. szám, 391-392.

¹² ALMÁSI: i.m. 150.

¹³ A bérelőt, valamint a haszonbérelőt terhelő, lejárt bérleti-, illetve haszonbérleti díjtartozás – mint pénztartozás – kapcsán azonban a Kúria nem állapította meg a lehetetlenülést abban az esetben sem, ha a kötelezett hadbavonult. A pénztartozás megfizetésére irányuló kötelezettséget ugyanis más személy („helyettes rendelése”) által is teljesíthetőnek tekintették.

¹⁴ Almási ezzel kapcsolatban a Kúria egy másik döntését is idézi (1916. P.II.6043. sz.), amelyben a Kúria a rendes magánjogi alapelvektől eltérően a szakképzett gyógyszerész bevonulása miatt a gyógyszerár haszonbérbe vételére irányuló szerződést lehetetlenülés okából megszüntette. Ld. ALMÁSI: i.m. 151. 1. lábjegyzet

a kötelezett joggyakorlásától tették függővé akkor is, amikor a joggyakorlás akadályai nem a szerződés tárgyában merültek fel.¹⁵

Ezzel kapcsolatban Almási azt emelte ki, hogy a háborús magánjogban a háború okozta alanyi és tárgyi lehetetlenülés tömeges jelenséggé vált, míg a békés magánjogban ezek sokkal ritkábban fordultak elő, ezért a lehetetlenülési szabályokat is kivételesnek tekintették. Ennek egyik jeleként a háborús magánjog sokkal szélesebb körben tette lehetővé a lehetetlenülés felróhatóságának a vizsgálatát, mint a békés. A háborús magánjog így a kimentés (exkulpálás) elveit arra a kötelezettre is alkalmazta, aki azoknak a mentesítő következményeire a békés magánjogban nem hivatkozhatott. Így jutottak el a bíróságok a fenti esetekben a kötelezettnek a mentesítéséig olyan jogok személyes gyakorlásának a kizártsága („nem gyakorolhatása”) esetén, amely jogok átruházhatóak és más által is gyakorolhatóak voltak.¹⁶

Kérdésként merült fel az is, hogy a szerződésben kikötött szolgáltatás teljesítésének a megváltozott háborús viszonyok következtében beállott aránytalan nehézsége lehetetlenülésnek minősült-e vagy sem. Egyes szerzők (pl. Szász-Schwarz Gusztáv) ez ellen foglaltak állást.

A vitát tulajdonképpen a lehetetlenülési szabályok jelentőségének a háború alatti megnövekedése okozta, pontosabban az, hogy a békés magánjogban a lehetetlenülésre mint kivételes jelenségre koncipiált szűk elvek a háborús magánjogban – melyben a lehetetlenülés tömeges jelenséggé vált – már nem voltak alkalmazhatóak.

Ehhez szorosan kapcsolódva az is elismerést nyert, hogy minden jogügyletben – azokban is, amelyekben ez kifejezetten nem volt szabályozva – benne van a „rebus sic stantibus” klauzula. Úgy tekintették ugyanis, hogy a háború és a gazdasági életet felforgató más események kockázatának viselése a rendes árakba nem volt belekalkulálva. Mindkét fél azzal a feltevessel kötötte meg az ügyletet, hogy a viszonyok lényegesen nem változnak. Ezt a vélelmet pedig csak kifejezett, az ügylet természetéből következő ellenkező megállapodás dönthette meg.¹⁷

3. A GAZDASÁGI LEHETETLENÜLÉS

Gazdasági lehetetlenülés alatt a korabeli jogirodalom és bírói gyakorlat azt a tényállást értette, amikor az adós az egyébként ténylegesen teljesíthető szolgáltatást csakis aránytalan és az ő anyagi tönkretételét eredményező, túlságosan nagy

¹⁵ ALMÁSI: i.m. 150.

¹⁶ ALMÁSI: i.m. 149., 152.

¹⁷ MANDEL: i.m. 392.

vagyonai áldozatok árán tudta volna teljesíteni. Ezt az adós teljesítőképtelensége egyik kiterjesztett eseteként fogták fel. A háborús magánjog szerinti gazdasági lehetetlenülés fogalmához ezen kívül az is hozzátartozott, hogy annak oka a háborúra volt visszavezethető.¹⁸

Lényeges szempont volt tehát, hogy háborús körülmények között az adós teljesítőképtelensége a háborúval szervesen összefüggő, az egész nemzetgazdaságra kiható okok folytán következett be. Elismerést nyert az az elv, hogy a háborús lehetetlenülés eseteiben a szerződéses szolgáltatás teljesítése a háborúval összefüggő nemzetgazdasági okokból lehetetlen vagy méltánytalan. Ennek elsősorban a gazdasági lehetetlenülésnél volt jelentősége, de a tényleges és a jogi lehetetlenülés háborús alfajainál is megállapítható volt az, hogy a kötelezett szolgáltatásának a háborúval összefüggő akadályai egyformán előreláthatatlanok és elkerülhetetlenek voltak.¹⁹

Mint láttuk, a gazdasági lehetetlenülést már a háború előtti magánjog is elismerte, elveit azonban jóval szűkebb körben alkalmazta, mint azt a háború alatti joggyakorlat tette. Ezt tükrözte az is, hogy a háború előtti magánjogban a gazdasági lehetetlenülés mindig a kötelezett egyéni vagyoni-gazdasági viszonyaira volt visszavezethető. Emellett pedig ez az esetek többségében már az ügyletkötéskor fennálló, eredeti lehetetlenülésről volt szó, amely a szerződés érvénytelenségét eredményezte. A háború alatt azonban jellemzően olyan esetek kerültek a bíróságok elé, amelyekben a másik fél szorult helyzetének a kiaknázása – amely gazdasági lehetetlenüléshez vezethetett – nem az ügyletkötéskor, hanem az érvényesen létrejött szerződés teljesítésének a kikényszerítése során merült fel.²⁰

A békés magánjogban a gazdasági és a tényleges lehetetlenülés joghatásai ugyanazok voltak, vagyis a lehetetlenülés valamennyi esetének joghatásai egységesen kerültek meghatározásra. Ezzel szemben a háborús magánjogban a gazdasági lehetetlenülés kapcsán előtérbe kerültek a tényálláshoz kapcsolódó kártérítési és gazdagodási kérdések. A háborús magánjogban így a gazdasági lehetetlenülés újabb, különleges tényálláselemekkel egészült ki.²¹

¹⁸ ALMÁSI: i.m. 158-160.

¹⁹ ALMÁSI: i.m. 177. A jogi lehetetlenülésre hozhatók példaként azok a jogszabályok, amelyek fennálló szerződések teljesítését tiltották meg.

²⁰ ALMÁSI: i.m. 174.

²¹ ALMÁSI: i.m. 160-161. Almási ezeket a vétlen lehetetlenülés rendkívüli terhelő hatásainak nevezi, megkülönböztetve a békés magánjog szerinti vétlen lehetetlenüléshez kapcsolódó rendes terhelő következményektől. Ez abban nyilvánult meg, hogy a háború miatt lehetetlenült szolgáltatás adósának a terhére kártérítési, illetve gazdagodási kötelmet állapítottak meg, még abban az esetben is, ha a lehetetlenülés neki nem volt felróható, vagyis az nem volt visszavezethető az ő vétkességére.

4. A GAZDASÁGI LEHETETLENÜLÉS TÉNYÁLLÁSI ELEMEI A HÁBORÚS MAGÁNJOG ALAPJÁN

A háborús magánjogban a vétklen lehetetlenüléshez kapcsolódó újabb tényállási elemek célja a jogosult (hitelező) érdekeinek a védelme volt, összhangban azzal a bírói gyakorlatban kialakult jogelvvvel, miszerint a háború következményeinek lehetőleg mindenkit egyaránt kell terhelniük.²² Így bár a háborús magánjog egyrészt a terheesebbé vált gazdasági viszonyok miatt az adós helyzetének könnyítésére törekedett, nem hagyhatták figyelmen kívül a másik szerződő fél helyzetét sem, és nem háríthatták a háború miatt lehetetlenült szerződés minden negatív következményét és kockázatát a hitelezőre.

Tényállási elemmé vált a háború alatt az is, hogy az adós teljesítőképtelensége a háborúra legyen visszavezethető.²³ Emiatt pontosabb háborús gazdasági lehetetlenülésről beszélni és különbséget tenni a háborús és a békés magánjog szerinti gazdasági lehetetlenülés között. A békés magánjog szerinti gazdasági lehetetlenülésnek ugyanis nyilvánvalóan nem a háború volt az oka, hanem olyan körülmény, amely a kötelezett egyéni vagyoni-gazdasági viszonyaira volt visszavezethető.

Természetesen a békés magánjog szerinti gazdasági lehetetlenülés is feltételezte az adós vétlenségét, vagyis a lehetetlenülés neki nem volt felróható, az alól ki tudta magát menti. A háborús magánjog azonban újabb kimentési lehetőségeket is biztosított az adós számára, melyek a békés magánjogból hiányoztak.

Ezzel kapcsolatban merült fel az a kérdés, hogy a háborús magánjog szerinti lehetetlenülés alóli kimentéshez elegendő volt-e a békés magánjog szerinti feltételek fennállását bizonyítani, vagy ezen felül szükséges volt még az is, hogy a lehetetlenülés erőhatalomra legyen visszavezethető.

Almási szerint erre a rendes lehetetlenülés esetén nem volt szükség, mivel mind a békés, mind a háborús magánjog szerinti lehetetlenülés alóli kimentéshez az egyszerű vétlenség önmagában elegendő volt, és nem kellett azt vizsgálni, hogy a lehetetlenülés oka a háborúval vagy az erőhatalommal összefüggésben állt-e.²⁴ Ebben a körben tehát a kimentés tekintetében nem történt változás, az adós vétlenségének – a felróhatóság hiányának – a bizonyításához a háborús magánjog sem kívánt meg szigorúbb feltételeket, mint a békés.

²² Kúria 1915. P.II.10.495. sz.

²³ ALMÁSI: i.m. 160.

²⁴ Almási azonban olyan döntéseket is idéz, amelyek önmagában az erőhatalomnak mentesítő hatást tulajdonítottak, az adós vétlenségét pedig nem is vizsgálták, holott a kellő gondossággal hiánya miatt vétkes lehetetlenülés is fennállhatott.

Más volt azonban a helyzet a lehetetlenülés (elsősorban a gazdasági lehetetlenülés) azon eseteinél, amelyek kizárólag a háborúra voltak visszavezethetők. Ahhoz ugyanis, hogy a háborús magánjog szerinti (gazdasági) lehetetlenülés rendkívüli terhelő hatásai is beálljanak, bizonyítani kellett, hogy a lehetetlenülés a háborúval összefüggő erőhatalomra volt visszavezethető. Amennyiben bizonyítást nyert, hogy a lehetetlenülés a háborúra volt visszavezethető, akkor azért az adós nem volt felelős.²⁵

Kérdés volt ugyanakkor, hogy pontosan mit is jelentett valamely lehetetlenülésnek a háborúra való visszavezethetősége. Meddig, milyen mélységig kellett a bíróságnak vizsgálnia az okozati összefüggést? Almási ezzel kapcsolatos álláspontja szerint addig kellett a bíróságnak ezzel kapcsolatban elmenni, ameddig valamely teljesítés elmaradásának a háborúval való összefüggése átlagos gondosság mellett még felismerhető volt. Ha ugyanis a kártérítési felelősség alól elegendő mentesítő ok volt, hogy a károkozás (kártétel) a dolgok természetes rendje szerint és tekintettel a fennforgó különös körülményekre, előre nem volt látható, úgy ennek irányadónak kellett lenni akkor is, ha a szerződésben vállalt kötelezettség megszűntetéséről, illetve az annak terhe alóli szabadulásról volt szó.²⁶

További kérdésként merült fel, hogy az adós tényleges akaratelhatározására visszavezethető lehetetlenülés vétkesnek vagy vétlennek minősült-e akkor, amikor az akaratelhatározás a háborúra utalt vissza. A kérdés elsősorban a visszterhes szerződéseket érintette, az ingyeneseket kevésbé.²⁷ Visszterhes szerződéseknél merült fel tehát úgy ez a kérdés, hogy a forgalmi gondosság alapján az adós önkéntes akaratelhatározásai következtében beálló (tényleges vagy gazdasági) lehetetlenülés mentesítette-e a kötelezettet vagy sem.²⁸

Almási ezzel kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy a háborúba cselekvő alanyként belépő kötelezettre ebből a cselekvéséből kifolyólag jogi hátrány nem származhatott, így az erre vonatkozó önkéntes akaratelhatározás vétkesnek vagy felelősséget megalapítónak nem volt tekinthető. Ebből következően pedig a háború által előidézett (tényleges vagy gazdasági) lehetetlenülés esetén a kötelezett vétlensége volt megállapítható akkor is, ha a szolgáltatás elmaradása a kötelezettnek a tág értelemben vett önkéntes akaratelhatározására (pl. hadba lépésére) volt visszavezethető.²⁹

²⁵ ALMÁSI: i.m. 163-164.

²⁶ ALMÁSI: i.m. 165.

²⁷ Ingyenes szerződések megszűnése esetén a kimentés könnyebb volt a kötelezett számára. Ezt az elvet rögzíti a hatályos Ptk. 6:147. §-a is.

²⁸ Nem mentesülhetett a kötelezett azokban az esetekben, amikor a szolgáltatáshoz szükséges nyersanyagot más úton beszerezhetette, vagyis amikor jogi értelemben vett lehetetlenülésre nem is került sor. Ld. ALMÁSI: i.m. 166.

²⁹ ALMÁSI: i.m. 166.

Az adós vétlenségének a megállapítása természetesen nem jelentette azt, hogy a kötelezett a hadbalépést hitelezője kijátszására (in fraudem creditorum) használhatta volna fel. Az adós az önkéntes akaratelhatározása miatt beállott lehetetlenülésért ugyan nem volt ipso iure vétkes, azonban az ebből eredő károkért, vagy az ezzel elért hasznok erejéig felelős volt.³⁰

Fontos tényállási elemnek tekintették a lehetetlenülésről való értesítési kötelezettséget is. Ennek alapján a szerződést megszegő fél – saját vétlenségének fenntartása céljából – köteles volt a másik felet a lehetetlenülésről külön is értesíteni. Jogi lehetetlenülés esetén ezt az a tény is indokolta, hogy a laikus számára amúgy sem túlságosan hozzáférhető joganyag a háborúban szinte áttekinthetetlenül vált. Ezért indokoltnak tartották, hogy a háborús jogrend rendkívüli bonyolultságából eredő zavarok eloszlátását az ügyletkötő felek közös kötelezettségévé tegyék. Jogi lehetetlenülés esetén ez az értesítési kötelezettség a jogszabályban foglalt tilalom közlésére is kiterjedt, amennyiben az az ügyletkötő fél előtt ismert volt.³¹

Az erről tudomással bíró fél terhére tehát közlési kötelezettség állt fenn a lehetetlenülés háborús tényállásainál. Ennek megszegése teljes kártérítést vont maga után. Ez utóbbi lényeges változás volt a békés magánjoghoz képest, amely alapján a közlési kötelezettség megsértése esetén csak a negatív interessét kellett megtéríteni. Ennek a helyébe lépett a teljes kár megtérítésének a kötelezettsége, amely nemcsak az utólagos, hanem az eredeti lehetetlenülés eseteire is kiterjedt.³²

Almási ennek okát abban látta – amint erre már utaltunk –, hogy a háborús magánjog közjogiasodása a magánjogi kötelezettségek megszigorításával járt együtt. A közlési kötelezettségnél ez abban nyilvánult meg, hogy annak szankciója fokozódott, vagyis a szerződés megkötéséből eredő kártérítés (negatív interesse) helyett a szerződés teljesítésének elmaradásából eredő kár (vagyis a teljes kár) megtérítésére került sor.³³

³⁰ Almási a vétlen lehetetlenüléssel okozott károkért való felelősség kifejezést használja. Ezzel kapcsolatban azonban nemcsak az objektív lehetetlenüléssel okozott károkért való felelősség, hanem a kárveszély kérdése is felmerül. A kárveszélyviselés ebben az esetben a teljesítési kockázat viselését jelenti. Ez a teljesítési kockázat akkor jelentkezik, ha bármelyik szerződő fél, olyan okból, amelyért nem felelős, egyáltalán nem vagy nem szerződésszerűen képes a saját szolgáltatásának a teljesítésére, és az így beálló szerződésszegési következményt (a szerződésszerű teljesítés elmaradásának következményeit) nem tudja áthárítani másra. A teljesítési kockázat, mint a teljesítés elmaradásának veszélye a kötelezettet terheli, de nem amiatt, mert ő a tulajdonos, hanem azért, mert ő a teljesítésre kötelezett. Ld. részletesebben DARÁZS LÉNÁRD: Kárveszélyviselés és érvénytelen szerződés. *Magyar Jog*, 2017/10. szám, 624.

³¹ ALMÁSI: i.m. 169.

³² ALMÁSI: i.m. 170.

³³ ALMÁSI: i.m. 171.

5. AZ ERŐHATALOM

A lehetetlenülés felróhatóságához szorosan kapcsolódóan jelent meg a gyakorlatban a lehetetlenülés erőhatalom általi okozásának kérdése is. A lehetetlenülés oka ugyanis az erőhatalom is lehetett. Mivel azonban az erőhatalom más fajta szerződésszegésnek (pl. késedelem, hibás teljesítés) is lehetett az okozója, így az erőhatalmat tágabb körben ható jogi ténynek ismerték el, mint a lehetetlenülést.

Fontos azt is kiemelni, az erőhatalom joghatásai csak azt követően kerültek szóba, ha előzetesen már eldőlt, hogy a szolgáltatás lehetetlenülése az adósnak fel nem róható okra vezető vissza.³⁴ Kérdés ugyanakkor, hogy ha a lehetetlenülés az adósnak nem volt felróható, akkor miért kellett még az erőhatalom kérdését vizsgálni.

Az mindenesetre egyértelművé vált, hogy az erőhatalom által kiváltott törvényes joghatás a békés magánjogban lényegesen szűkebb körben érvényesült, mint a háborús magánjogban. Almási megfogalmazása szerint: „... a háborúban az erőhatalom a békés magánjognál tetemesen szélesebb joghatásokkal jár, hogy ügyleteket szüntet és köteleességeket függeszt fel, hogy teljesítési jogparancsokat tol félre és azokat ipso jure kártérítésekkel pótolja.”³⁵

6. A GAZDASÁGI LEHETETLENÜLÉS JOGKÖVETKEZMÉNYEI

A jogkövetkezmények vizsgálata során vissza kell utalnunk arra, hogy a békés magánjog a lehetetlenülés valamennyi esetében egységesen szabályozta a jogkövetkezményeket.

A szerződés megkötésekor már fennálló, eredeti lehetetlenülés az ügyletet érvénytelenné (semmissé) tette. Az érvénytelenség nem függött a felek akaratától, illetve tudomásától, annak legfeljebb a szerződés megkötéséből eredő kár megtérítésénél lehetett némi szerepe.³⁶

A szerződéskötés után, de még a teljesítés előtt beálló lehetetlenülés jogkövetkezményei azonban attól függtek, hogy a kötelezettnek a lehetetlenülés felróható volt-e vagy sem. Az adósnak fel nem róható utólagos (akkori kifejezés szerint:

³⁴ ALMÁSI: i.m. 153. Ezzel kapcsolatban helytelennek tartotta azokat a bírósági döntéseket, amelyek a vétlen lehetetlenülést, valamint a teljesítőképтелenség fel nem róhatóságát pontatlanul szintén erőhatalomnak nevezik, és így azt a látszatot keltik, mintha a háborúval járó gazdasági nehézségek, valamint az ezek folytán a kötelezettre háruló tetemes vagyoni áldozatok azonnal az erőhatalmi szabályok alkalmazásához vezetnének.

³⁵ ALMÁSI: i.m. 154.

³⁶ ALMÁSI: i.m. 172.

közbenjött) lehetetlenülés esetén az adós szabadult a szolgáltatás teljesítésének a kötelezettsége alól, a hitelező pedig ebben az esetben a teljesítés residuumára tarthatott igényt. Amennyiben azonban az utólagos lehetetlenülés a kötelezettnek felróható volt, a vétkes szerződő felet kártérítési kötelezettség terhelte, a másik felet pedig emellett elállási jog is megillette. A vétkes lehetetlenülés megítélésén és jogkövetkezményein a háborús magánjog sem változtatott.³⁷

Ezeket a jogkövetkezményeket kellett alkalmazni a gazdasági lehetetlenülés eseteiben is, akár eredeti, akár utólagos lehetetlenülestről volt szó. Mivel azonban a gazdasági lehetetlenülés feltételezte az érintett szerződő fél vétlenségét, ezért a vétkes lehetetlenülés jogkövetkezményei valójában nem kerültek alkalmazásra.

A felróhatósággal (vétkességgel) kapcsolatban azt is ki kell emelni, hogy a háború hatására változtak a mentesítési tényállás (vagyis a felróhatóság alóli kimentés) tárgyi feltételei. Ez azt jelenti, hogy a békés magánjogban vétkesnek tekintett lehetetlenülés a háborús magánjog szerint vétlennek minősülhetett, amennyiben a lehetetlenülésre a háború miatt oly módon került sor, hogy annak okát a kötelezett a forgalomban megkívánt legnagyobb gondosság és körültekintés mellett sem láthatta előre. A háborús erőhatalomra visszavezethető lehetetlenülés esetén ennek alapján a kötelezett vétkessége nem merült fel. Másképpen megfogalmazva ez azt jelentette, hogy a háborús magánjog a békés magánjog nem exkulpálható kötelmeit exkulpálhatónak tekintette, és ehhez csupán azt a tényállásbeli szigorítást kívánta meg, hogy a lehetetlenülés háborús erőhatalomra legyen visszavezethető.³⁸

A korabeli jogirodalomban többen vitatták, hogy gazdasági lehetetlenülés esetén megfelelő jogkövetkezmény-e az, hogy az adós ipso iure szabadul a szolgáltatás teljesítésének kötelezettsége alól. Volt olyan szerző, aki elállási jogot biztosított volna az adósnak, a hitelezőt megillető egyoldalú szerződésmódosítási joggal („ügyletformálási jog”),³⁹ valamint méltányos kártérítés iránti igénnyel együtt.⁴⁰

A Kúria azonban következetes volt a gazdasági lehetetlenülés végső joghatása tekintetében, melyet egy ítéletben így foglaltak össze: „... gazdasági lehetetlenülés következménye, hogy a kötelezett a szolgáltatás alól szabadul.” (Kúria 1915. P.II.10.495.).

³⁷ ALMÁSI: i.m. 172., 176.

³⁸ ALMÁSI: i.m. 179. Ezt Almási egységes elvként jogszabályi szinten is indokoltnak tartotta volna kimondani.

³⁹ Almási azonban a hitelezőt megillető egyoldalú szerződésmódosítási jog elismerésével szemben foglalt állást. Ld. ALMÁSI: i.m. 180.

⁴⁰ GOLD: i.m. 398. A szerző szerint méltányosságból nemcsak a tényleges kárt, hanem a hasznát is meg kellett volna osztani a szerződő felek között. Előfordulhatott ugyanis, hogy a megváltozott körülmények (pl. áremelkedés) folytán az egyik fél olyan haszonhoz jutott, amelyre az ügyletkötéskor nem számított és kellő előrelátás mellett sem számíthatott volna.

Található azonban olyan korabeli bírósági ítélet is, amely az adós kötelelem alóli szabadulását követően, a megváltozott viszonyokhoz igazodó új szerződést hozott létre a felek között.⁴¹ Ettől természetesen eltért az a helyzet, amikor a felek – akárcsak hallgatólagosan is – újabb megállapodást kötöttek arra vonatkozóan, hogy a lehetetlenülés folytán megszűnt szerződéses jogviszonyt a megváltozott életviszonyoknak megfelelő tartalommal folytatják.⁴²

Vétlen lehetetlenülés esetén a kötelezett szabadulása természetesen nem azt jelentette, hogy a hitelező semmilyen igényt nem érvényesíthetett az adóssal szemben. A jogosult részben kártérítési igényt, részben pedig a szolgáltatás alóli szabadulás folytán esetlegesen elért nyereségnek a felek közötti elosztására vonatkozó igényt támaszthatott a kötelezettel szemben.⁴³

A vétlen lehetetlenülés következtében a kötelelem alól szabadult adós ennek alapján köteles volt a hitelezőnek a szabadulása folytán okozott kárt – legalábbis részben – megtéríteni. Azt Almási is kiemelte, hogy ez a „méltányossági kártérítés” a vétlen lehetetlenülés háborús hatásainak „legszebb bika”.⁴⁴ Alkalmazására ennek megfelelően csak akkor kerülhetett sor, ha a vétlen lehetetlenülés rendes szabályainak, elveinek alkalmazása a hitelezőre aránytalan és méltánytalan vagyoni hátránnyal járt volna. Ennek a méltányossági alapú kártérítésnek a megfizetésére az adós csak akkor volt köteles, ha a kötelemből való szabadulása a hitelező tetemes és aránytalan megkárosításával járt volna.⁴⁵

A háborús magánjog szerinti gazdasági lehetetlenülés eseteiben – amint erre fent már kitértünk – az egyik szerződő fél jellemzően a háborúval összefüggő nemzetgazdasági okból nem tudta a saját szolgáltatását teljesíteni, gazdasági helyzetének kedvezőtlen változását tehát a háború idézte elő. Ezzel kapcsolatban azonban a gazdasági lehetetlenülésre hivatkozó félre hárult a bizonyítási teher, akár eredeti, akár utólagos gazdasági lehetetlenülésről volt szó. Ez egy lényeges

⁴¹ Az 1915. P.IV.10.149. sz. ügyben a Kúria úgy foglalt állást, hogy a kötelezett szabadulása után az ügyleti viszonyt folytató másik fél ezáltal a megváltozott viszonyoknak megfelelő ellenérték megfizetésébe is beleegyezett.

⁴² ALMÁSI: i.m. 181.

⁴³ Almási szerint az adós szabadulása folytán elért nyereség valójában egészében a hitelezőt illette volna. Ld. ALMÁSI: i.m. 179. Ezzel kapcsolatban idézi a Kúria 1916. Rp.IX.3564. sz. döntését, amelyben a Kúria az elrekvirált borsónak a szerződési és a rekvirálási ára közötti árkülönbségét a vevőnek ítélte meg.

⁴⁴ Ez azonban logikusan következett abból a bírói gyakorlat által is követett alapelvből, mely szerint a háború következményei lehetőleg mindenkit egyaránt terheljenek (ld. Kúria 1915. P.II.10.495. sz.).

⁴⁵ ALMÁSI: i.m. 181.

különbség a lehetetlenülés más eseteihez képest, ugyanis sem tényleges, sem pedig jogi lehetetlenülésnél ilyen bizonyítási teher az érintett felet nem terhelte.⁴⁶

7. A HÁBORÚ KÖVETKEZTÉBEN ELŐÁLLOTT JOGI AKADÁLYOK MINŐSÍTÉSE

Az erőhatalom kérdésével is összefüggött az a további kérdés, hogy a háború következtében előállott jogi akadályokat véglegesnek vagy ideiglenesnek kellett-e tekinteni. Ez az ideiglenes és a végleges lehetetlenülés közötti különbségtételt is szükségessé tette.

Almási ezzel kapcsolatban – az 1912. évi LXIII. törvénycikkre⁴⁷ is utalva – azt emelte ki, hogy mivel a háborús intézkedések ideiglenesek, így kétség esetén a jogalkotói intézkedések is ideiglenes jellegűek. Ebből pedig az következik, hogy kétség esetén a szolgáltatásra vonatkozó háborús jogi vagy erkölcsi tilalom is csupán ideiglenesnek, nem pedig véglegesnek tekintendő.⁴⁸

Az egy további kérdés, hogy az ideiglenes lehetetlenülés lehetetlenülésnek minősül-e egyáltalán, vagy késedelemnek kell tekinteni? Az a vélemény ugyanis a korabeli jogirodalomban is megjelent, hogy amíg a tényleges (végleges) lehetetlenülés be nem következett, addig a kötelmet nem lehetett megszüntetnek tekinteni. Ezért hivatkozott több szerző is a gazdasági lehetetlenülés mellett a szerződés jogügyleti alapjának és előfeltételeinek megdőlésére vonatkozó nézetekre.⁴⁹ Ezek a 19. század közepén a német jogtudományban kidolgozott elméletekre nyúltak vissza, melyek Windscheid, majd Oertmann munkáiban kristályosodtak ki.⁵⁰

⁴⁶ ALMÁSI: i.m. 174–175. Ez a bizonyítási kötelezettség az eredeti gazdasági lehetetlenülés esetén is terhelte az érintett felet, amit azért fontos kiemelni, mert ez a szerződés semmisségéhez vezetett, amit a bírónak hivatalból kellett észlelnie. Almási azonban ezzel kapcsolatban azt emelte ki, hogy bár az eredeti lehetetlenség ipso iure hat és a perben hivatalból észlelendő, ez az ipso iure hatás nem jelentette azt, hogy a semmisség minden esetben egyformán észlelendő hivatalból. Az eredeti gazdasági lehetetlenség eseteiben azért terhelte az érintett felet a bizonyítási kötelezettség, mert ez juttatta a bírót abba a helyzetbe, hogy a nemzetgazdaságilag lehetetlen vagy méltánytalan szolgáltatás erkölcselenségére következtessen.

⁴⁷ 1912. évi LXIII. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről

⁴⁸ ALMÁSI: i.m. 157.

⁴⁹ GOLD: i.m. 397. Erre utóbb Szladits Károly is hivatkozott, de nála ez összefonódott a gazdasági lehetetlenüléssel. Szladits szerint ugyanis a gazdasági lehetetlenülés alakjában a bíróság voltaképpen azoknak a gazdasági alapvetéseknek a felborulásával számol, amelyekre a felek szolgáltatásaik érdekegyensúlyát alapították. Ld. SZLADITS KÁROLY: A kötelem lebonyolítása. In: SZLADITS KÁROLY (szerk.): *A magyar magánjog*. Harmadik kötet. Kötelmi jog. Általános rész. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941, 495.

⁵⁰ Részletesebben lásd MATHIAS SCHMOECKEL – JOACHIM RÜCKERT – REINHARD ZIMMERMANN (Hrsg.): *Historisch-kristischer Kommentar zum BGB., Band II., Schuldrecht: Allgemeiner Teil §§ 241–432. 2. Teilband*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2007, 1713–1720. A *clausula rebus sic stantibus*

8. A GAZDASÁGI LEHETETLENÜLÉS SZABÁLYAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

A gazdasági lehetetlenülés szabályai a két világháború között tovább fejlődtek. Ehhez nagyban hozzájárult az is, hogy ez alatt a két évtized alatt a magyar gazdaságot két nagy válság is megrázta: az 1920-as évek elején, a világháborút követő összeomlás miatt,⁵¹ majd pedig az 1930-as évek elején a nagy gazdasági világválság hatására.⁵²

A kötelelem gazdasági – vagy az ezzel szinte azonos megítélés alá eső erkölcsi – „túlnehezülése” alatt azt értették, amikor a szolgáltatás teljesítését az adóstól a józan ész, valamint a tisztesség és méltányosság elvének figyelembevételével nem lehetett elvárni. Ilyen esetben a szolgáltatás ugyan sem természetben, sem jogilag nem vált lehetetlenné, Szladits Károly kifejezésével élve azonban „a kötelembetöltés körében uralkodó méltányosság szerint nem lehet az adóst megterhelni”.⁵³

A gazdasági lehetetlenség alap gondolata az volt, hogy az adóst – akinek a helyzete a rendes körülmények között figyelembe vehető kockázat mértékén túl megnehezült – a rendes szerződési kockázatot messze meghaladó áldozatra méltányosan nem lehetett kötelezni. Alkalmazására elsősorban akkor került sor, ha rendkívüli gazdasági viszonyok hatására a szerződéses szolgáltatás és ellenszolgáltatás értéke között a szerződés megkötése után olyan jelentékeny eltolódás állt elő, amelyre a felek a szokásos szerződési kockázat figyelembevételével semmiképpen sem gondolhattak, és az egyik fél ennek következtében aránytalan nyereségre tehetne szert a másik fél rovására.⁵⁴ A bíróság ennek alapján méltányosságból módosíthatta a felek közötti szerződést, vagy az egyik felet elállásra jogosíthatta fel és az előállott kárt a felek között megoszthatta.

A két világháború között a bíróságok a gazdasági lehetetlenülés fogalmát tággabb értelemben kezdték alkalmazni. Minden olyan esetben hivatkozni lehetett

élve azonban már jóval ezt megelőzően, a 16-17. században elterjedt, azonban csak a porosz Allgemeines Landrecht-ben került kodifikálásra (ALR I 5, § 378) egy kivételszabályként, amely az előre nem látható, megváltozott körülményekre tekintettel elismerte a szerződéses kötelemtől való szabadulást.

⁵¹ Ennek az időszaknak az egyik fő sajátossága a pénztartozások valorizációja, vagyis átértékelése volt. Erről ld. CZUGLER P. ÁRON: Hitelválságok kezelése egykor és most. A bethleni konszolidáció magánjogi válságjogának tanulságai a jelenkor számára. *Jogtudományi Közlöny*, 2015/1. szám, 37-48.

⁵² Részletesebben lásd: POGÁNY ÁGNES: *A nagy háborútól a nagy válságig. Bank- és pénztörténeti tanulmányok a két világháború közötti Magyarországról*. L. Harmattan Kiadó, Budapest, 2023, 49-67.

⁵³ SZLADITS: i.m. 494-495. Ezt érdekbeli vagy betöltési lehetetlenségnek is nevezték.

⁵⁴ SZLADITS: i.m. 495.

erre, amikor a szerződésben szereplő szolgáltatások egyensúlya a rendkívüli gazdasági viszonyok folytán megbomlott.⁵⁵

A bírói gyakorlat ezt a tágabb értelemben vett gazdasági lehetetlenülést fokozatosan egyre szélesebb körben alkalmazta. Így például alkalmazták a határozott időre kötött bérleti szerződések körében is akkor, amikor a bérlők a korábban megállapított magasabb bérleti díjat csak létfenntartásuk komoly veszélyeztetésével tudták volna megfizetni. A bírói gyakorlat ilyen esetben – a méltányosság követelménye alapján – elismerte, hogy a bérlő a megállapított bérleti díj mérséklését követelhesse, vagy ehelyett a bérleti szerződést a határozott idő letelte előtt felmondhassa.⁵⁶

Kiemelkedő szerepe volt emellett a jóhiszeműség és méltányosság elvének is. Egyrészt az egyik szerződő fél esetleges aránytalan gazdagodása a másik fél rovására már önmagában sértette a magánjognak ezt az alapelvét. A méltányosság elve azonban ezen túlmenően is érvényesült a kötelelem teljesítése során. Mint láttuk, ebből vezették le azt, hogy egy szerződéses szolgáltatás méltányosságból is lehetetlenné válhatott, annak ellenére, hogy természetbeni vagy jogi lehetetlenség nem állt fenn. Végül pedig a fennálló szerződéses jogviszonyba történő bírói – ezen keresztül valójában állami – beavatkozásra is a méltányosságnak megfelelően kerülhetett sor.⁵⁷

A folyamatos jogfejlődés eredményeképpen a két világháború közötti időszakban a gazdasági lehetetlenülés szabályai már a kodifikáció szintjén is megjelentek. Az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat 1150. §-a – feldolgozva a bírói gyakorlat addigi eredményeit – külön is rendelkezett a lehetetlenülésnek ennek az esetéről.⁵⁸ Mint láttuk, erre Almási már az I. világháború alatt javaslatot tett.⁵⁹

⁵⁵ SZLADITS: i.m. 495.

⁵⁶ SZLADITS: i.m. 495.

⁵⁷ SZLADITS: i.m. 495.

⁵⁸ Mtj. 1150. § Ha kétoldalú szerződés esetében a szerződés megkötése után az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mélyreható változás állott be, amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot s amelynek következtében a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak a felek részéről szemelőtt tartott gazdasági egyensúlya felborult vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés meghiúsult, úgy, hogy az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tenne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedne (gazdasági lehetetlenülés): a bíróság a felek kölcsönös kötelezettségeit a méltányosságnak megfelelően módosíthatja vagy az egyik felet – esetleg a kár méltányos megosztásával is – elállásra jogosíthatja fel.

⁵⁹ Almási szerint a teljesítőképтелenség kimentésére vonatkozó elveket törvényi szinten kellett volna kiterjeszteni azokra a szerződésekre is, amelyeket a létrejöttükkor (a kötelezettségi alap létesülésekor) fennállótól – a háború okából – merőben eltérő viszonyok között kellett teljesíteni. Ld. ALMÁSI: i.m. 152.

A gazdasági lehetetlenülés elismerésével a bíróság voltaképpen azoknak a gazdasági alapvetéseknek a felborulásával számol, amelyekre a felek eredetileg a visszerthes szerződéses szolgáltatásaik érdekegyensúlyát alapították. Szladits azonban ezzel kapcsolatban azt is kiemelte, hogy a szerződéses jogviszonyokban való ilyen jellegű beavatkozás alapjaiban rendíti meg azt a szerződési hűséget, amelyre a gazdasági élet épül.⁶⁰ Ezért álláspontja szerint ezzel a végső eszközzel csak akkor szabad élni, ha a viszonyok változása olyan mértékű és annyira előre láthatatlan, hogy minden józan számítást felborít és minden értelmes kockázatvállalást messze meghalad.⁶¹

9. KÁRTÉRÍTÉSI ÉS GAZDADOGÁSI IGÉNYEK A SZOLGÁLTATÁS LEHETETLENNÉ VÁLÁSA ESETÉN

A lehetetlenülés általános – vagyis nemcsak a gazdasági lehetetlenülésre irányadó – szabályai kapcsán Szladits egy további fontos körülményre is felhívta a figyelmet. Kiemelte ugyanis, hogy meglehetősen tisztázatlan a szolgáltatás lehetetlenné válása esetén a kötelelem eredeti tartalmát felváltó kártérítési, illetve gazdalogási igények jogi jellegének a kérdése.⁶²

A kérdés lényege tulajdonképpen az, hogy a felváltó szolgáltatás az eredeti kötelmen alapul-e vagy ettől független, új jogcímen? Szladits – Grosschmid-ra hivatkozással⁶³ – úgy foglalt állást, hogy mind a kártérítési, mind a gazdalogási felváltó szolgáltatás a kötelelem jogalapjának változatlansága mellett annak csupán kényszerű tárgycseréjét jelenti, a kötelmi causa azonban a régi marad.⁶⁴

A lehetetlenülés tehát nem változtatja meg a kötelelem jogalapját, az csupán a természetben való teljesítés átfordulását jelenti. A kötelelem eredeti tárgya azonban

⁶⁰ Ez a kérdés természetesen a mai viszonyok között is felmerül. Erről lásd LESZKOVEN LÁSZLÓ: A világjárvány hatása a polgári jogi szerződésre: szerződési hűség és áldozati határ új megvilágításban. In: In: BODZÁSI BALÁZS – CSEHI ZOLTÁN (szerk.): *A COVID-19 és a gazdasági jog. A koronavírus-járvány és a rendkívüli jogrend hatása a magyar gazdasági jogi szabályozásra*. Magyar Jogász Egylet, Budapest, 2023, 299-316.

⁶¹ SZLADITS: i.m. 496. Szladits szerint a gazdasági válságok enyhítése – többek között adósvédelmi intézkedésekkel – a törvényhozás feladata.

⁶² SZLADITS: i.m. 491.

⁶³ GROSSCHMID BÉNI: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. Második kötet, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1932, 222-223.

⁶⁴ *Glossza Grosschmid Béni Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez*. Második kötet, I. rész. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1933, 176.

továbbra is a kötelem szabályozója maradt és mintegy benne élt az átfordult, másodlagos szolgáltatásban.⁶⁵

A felváltó szolgáltatásnak ehhez a jogi jellegéhez fontos gyakorlati következmények is fűződtek. Így például az, hogy az adós késedelmének következményeit az eredeti kötelem szerint kellett megítélni. Eszerint pedig az adós késedelmi kamatot tartozott fizetni a kártérítési összeg után a késedelembe esése időpontjától kezdve, tekintet nélkül arra, hogy a lehetetlenülés a késedelem előtt, azzal egyidejűleg, vagy azt követően történt. Az elévülés kezdő időpontja sem a lehetetlenülés ideje volt, hanem a kötelem eredeti lejáratának az időpontja.⁶⁶

A kártérítési vagy gazdagodási igény terjedelme független volt a kötelezett ellenszolgáltatásának értékétől. Ennek alapján mivel a felváltó szolgáltatásra való jog az eredeti kötelmen alapult, a hitelező az elmaradt szolgáltatás értékét – vagyis a pozitív interessét – követelhetette, tekintet nélkül arra, hogy volt-e, illetve, hogy mekkora volt a kikötött ellenszolgáltatás.⁶⁷

Ezzel összefüggésben végül azt is fontos kiemelni, hogy a kezes – eltérő kikötés hiányában – a felváltó, másodlagos szolgáltatásért is köteles volt helytállni. Zálogjog esetén pedig a zálogtárgy az eredeti tartozás helyébe lépő kártérítési vagy gazdagodási követelést is biztosította.⁶⁸

ÖSSZEGZÉS

A gazdasági lehetetlenülés intézménye számos sajátossággal bír. Fő jellemzője, hogy létét és fejlődését alapvetően az I. világháborúnak és az azt követő gazdasági válságnak köszönheti. Ezzel összefüggésben Harmathy Attila megállapításaira utalunk, miszerint a régi jog nem állt vissza a háború befejeződése után sem, a joganyag átalakulásához pedig a gazdasági válságok is hozzájárultak.⁶⁹

⁶⁵ SZLADITS: i.m. 492.

⁶⁶ SZLADITS: i.m. 493.

⁶⁷ SZLADITS: i.m. 493.

⁶⁸ SZLADITS: i.m. 494.

⁶⁹ HARMATHY ATTILA: Szerződésmódosítás – devizaalapú kölcsönszerződés. *Jogtudományi Közlöny*, 2016/11. szám, 539.